

Сергій Добржанський (м. Чернівці)

Від найбільшого повітового міста до губерньського центру: Вінниця в системі управління Подільської губернії початку ХХ ст.

Проаналізовано особливості розвитку Вінниці на початку ХХ ст. Простежено специфіку діяльності органів місцевого управління, зміни чисельності й складу населення. Розглянуто загальні питання здійснення повноважень органами самоврядування міста. З'ясовано вплив на розвиток міста низки об'єктивних та суб'єктивних факторів: наявність залізничних шляхів, господарська та географічна специфіка, історичні особливості, політична кон'юнктура тощо. У якості позитивної тенденції вказано невпинне збільшення розмірів місцевого бюджету, що було наслідком прискореної урбанізації. Водночас обмеження повноважень органів влади у пошуку джерел прибутків і необхідність покриття низки обов'язкових статей (наприклад, утримання поліцейських відділень і квартирування військових) спричиняли поступове наростання заборгованості та нехтування «необов'язковими» потребами культурно-освітньої і соціальної сфер.

Ключові слова: Подільська губернія, місцеве самоврядування, бюджет, інфраструктура, адміністративний центр.

Serhii Dobrzhanskyi

From the largest city of the Uyezd to the Guberniya center: Vinnytsia in the system of management of the Podolian Governorate of the early twentieth century

The article analyzed the features of Development of Vinnytsia early XXth century. The activity of the Local government, the Changes of Abundance and Composition of the Population were observe. Considers Implementation of the Powers by Local Authorities of City. The Execution of the Assigned tasks was made with the Influence on the Development of City by the Number of Objective and Subjective Factors: the Presence of Railroad Holding, Economic and Geographical Specificity, Historical Features, the Political Situation, etc. It is shown that Positive Trend was the steady increase in the Size of Local Budget, which was the result of accelerated Urbanization. At the same time, Limiting the Powers of the City authorities to search for Sources of Income, and the need to cover a Number of Mandatory Items (for Example, Police Departments Maintenance and Military), the Gradual increase in Debt and Neglect of the «optional» Needs of the Cultural, Educational and Social Spheres.

Key words: the Podolian Governorate, local government, budget, infrastructure, administrative centre.

Сергей Добржанский

От крупнейшего уездного города до губернского центра: Винница в системе управления Подольской губернии начала ХХ в.

Проаналізовані особливості розвитку Вінниці в началі ХХ в. Просліджено специфіку діяльності органів місцевого управління, зміни чисельності й складу населення. Розглянуто питання здійснення повноважень органами самоуправління міста. Виявлено вплив на розвиток міст регіону ряду об'єктивних і суб'єктивних факторів: наявність залізничних шляхів, господарська і географічна специфіка, історичні особливості, політична кон'юнктура і тому подібне. В якості позитивної тенденції вказано на неперервне збільшення розмірів місцевого бюджету, що було наслідком прискореної урбанізації. В той же час обмеження повноважень органів влади в пошуку джерел доходів і необхідність покриття ряду обов'язкових статей (наприклад, утримання поліцейських відділень і квартирування військових) викликали поступове наростання заборгованості і пренебреження «необов'язковими» потребами культурно-освітньої і соціальної сфер.

Ключевые слова: Подольская губерния, местное самоуправление, бюджет, инфраструктура, административный центр.

Таблиця 1

Динаміка чисельності населення Вінниці
у 1897–1904 рр.³

Рік	Чоловіки	Жінки	Загалом
1897	17 984	14 308	32 292
1898	18 431	14 694	33 125
1899	18 394	14 150	32 544
1900	18 937	15 123	34 060
1901	19 284	15 782	35 066
1902	18 905	16 173	35 078
1903	19 011	16 635	35 646
1904	19 180	17 097	36 277

Сучасний демографічний та економічний розвиток найбільших міст України демонструє розбалансування між господарським статусом та адміністративно-політичною роллю окремих полісів. Така специфіка особливо характерна для розвинутих промислових та портових центрів (Кривий Ріг, Маріуполь, Макіївка, Горлівка, Кременчук, Краматорськ), які нерідко перевищують за розміром та бюджетом деякі обласні центри. Подібна ситуація була характерною, або почала проявлятися, в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. і мала місце не лише у економічно розвинутих південних та східних регіонах України. Зокрема, на Правобережжі спостерігалось «суперництво» між губернським центром Кам'янцем-Подільським і Вінницею як найбільшим повітовим містом. На нашу думку, фахове дослідження цього процесу дозволить краще зрозуміти особливості розвитку регіону і виявити чинники, які сприяли зростанню ролі вказаного населеного пункту. При цьому використання отриманої інформації дозволяє покращити ефективність сучасного управління міським господарством.

Основу джерельного забезпечення для розкриття заявленої теми сформували матеріали Державного архіву Вінницької області, зокрема протоколи засідань міської думи та рішення управи, діловодна документація місцевих органів самоуправління. Такий вибір до певної міри відображає лише офіційну позицію, однак у повній мірі репрезентує бачення тутешньої влади тенденцій і напрямів розвитку міста в контексті загальної специфіки функціонування системи управління Подільської губернії та у порівнянні з іншими населеними пунктами регіону¹.

Чи не основним показником добробуту міста та його соціально-економічного значення є чисельність його жителів. Всеросійський перепис населення 1897 р. засвідчив, що за цими параметрами Вінниця (30,56 тис. осіб) посідала друге місце у Подільській губернії (після Кам'янця-Подільського) та шосте – на Правобережній Україні².

Наведені у таблиці дані Подільського губернського статистичного комітету засвідчують, що за сім років кінця ХІХ – початку ХХ ст. населення Вінниці зросло лише на 3985 осіб або 12,3%. При цьому подана за 1897 р. інформація відрізняється від результатів перепису більше, ніж на 1,7 тис. осіб. Натомість у 1910 р. відповідні показники чисельності населення склали вже 44, 5 тис. осіб, що було лише на 2,5 тис. менше, ніж у губернському Кам'янці-Подільському (на всьому Правобережжі більше було лише у Києві та Житомирі). Відтак, динаміка росту за шість років склала 22,7%⁴. У 1913 р. у місті проживало 51 тис. осіб., тобто за 1904–1913 рр. приріст склав ≈40,5%. Таке прискорення відповідало загальній динаміці економічного зростання в Російській імперії напередодні Першої світової війни та було результатом зміцнення статусу Вінниці як одного із регіональних центрів.

Такому процесу сприяла низка факторів, у тому числі й політика місцевих органів самоуправління, спрямована на розвиток міської інфраструктури. У 1902 р., наприкінці чотирьохрічної каденції Вінницької думи (1898–1902 рр.) гласні наступним чином оцінювали результати своєї роботи: «Наша дума у намаганні виправдати довір'я міста, яке її обрало, *fecit quod potuit*⁵.

¹ Представлена розвідка є складовою частиною більш комплексного дослідження, присвяченого порівняльному аналізу системи управління міст різних українських регіонів. Зокрема, див: *Добржанський С.* Міста Буковини другої половини ХІХ – початку ХХ ст.: управління, демографія, інфраструктура // *Красзнавство.* – 2017. – № 3–4. – С. 108–114.

² Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 года / Изд. Центр. Стат. комитета М-ва вн. дел; под ред. Н.А. Тройницкого. – [Вып.] XXII. Подольская губерния. – С. 1.

³ Державний архів Вінницької обл. (далі – ДАВО), ф. 320, оп. 1, спр. 982, арк. 90.

⁴ Города России / Центр. стат. ком. МВД. – Т. 2: Города России в 1910 году. – СПб.: Типо-лит. Ныркина, 1914. – С. 529.

⁵ Перша частина відомого крилатого виразу часів Давнього Риму «*Feci quod potu, faciant meliora potentes*», що означає «Я зробив все, що міг, хто може, нехай зробить краще».

Міське управління, прийнявши від свого попередника лише чималий дефіцит, встигло знайти кошти на такі великі справи як створення жіночої гімназії, на побудову будівлі для неї, на заснування Пушкінської народної школи і побудову великої будівлі для неї, на великі субсидії для всіх церковнопарафіяльних шкіл, на побудову величезного приміщення богоугодних закладів, на перебудову приміщення управи, що дало місту велику глядацьку залу, велике приміщення для міського управління і цю прекрасну залу для зборів; на влаштування на широких вулицях алей-бульварів площею до 5000 кв. саж.; на влаштування під'їзного шляху від міста до вокзалу; на нове брукування і перебрукування близько 12 тис. кв. саж. міських вулиць; на прокладання декількох нових вулиць, на збільшення більше, ніж вдвічі міського освітлення та багато інших непоказних справ, і в результаті міське управління звело кінці з кінцями без дефіциту, без боргів»⁶. При цьому у 1910 р. гласні думи заявляли, що «місто відчуває нестачу в громадських садах; єдиний бульвар у центрі міста вкрай малий і зовсім не відповідає нинішній кількості населення Вінниці; у святкові дні він увесь зайнятий простолюддям, так що більш чистій публіці неможливо вже ним користуватися»⁷. Тим не менш, через півмісяця після згаданого жовтневого засідання 1902 р. міська дума визначила пріоритетність побудови православного храму та кладовищенської церкви. Орієнтовна вартість відповідних будівельних робіт складала 20 тис. руб., джерелом надходження яких мала стати позика від Св. Синоду⁸. На той час ця сума дорівнювала майже 1/5 річного бюджету Вінниці.

Крім того, вже у перші роки ХХ ст. стала очевидною необхідність у реалізації таких масштабних проектів як електричний трамвай, електричне освітлення, водопровід, під'їзні шляхи, міський банк, дитячий притулок. Саме вони визначили основні пріоритети у діяльності органів міського управління на наступні десятиліття, навіть вже після розпаду Російської імпе-

рії. Зокрема, із 1902 р. розпочалися роботи по вивченню питання щодо проведення водопроводу. Протягом наступних років розглядалися пропозиції від приватних осіб та юридичних компаній. Вже у 1904 р. було прийняте рішення про реалізацію цього проекту (об'єм подачі води мав становити 5000 відер на добу) самостійно, без залучення концесій⁹. Лише через шість років проект почав втілюватися у життя, а наприкінці 1911 р. запрацювала перша лінія водогону¹⁰.

На той час (1911 р.) основними витратними статтями міської казни (≈187 тис. руб.) були: виплата боргів (24,6%), утримання міських будівель та нерухомого майна (14,8%), утримання міської поліції (12,9%), благоустрій (10,2%), народна освіта (9,5%), утримання міського управління та сирітського суду (9%), військова квартира повинність (6,9%), утримання пожежної команди (3,7%), медицина, ветеринарія та санітарія (3,2%), утримання урядових установ (1,2%), інше – 4%¹¹. Як бачимо, заборгованість, бюрократичний та поліцейський апарат поглинали більше половини річного бюджету.

Про недостатньо ефективне управління містом свідчила й загальна сума та структура боргів (див. табл. 2).

Таблиця 2

Структура заборгованості Вінниці у 1911 р.¹²

Назва статті заборгованості	Розмір (руб.)
Побудова водопроводу	70 200
Побудова саперних казарм	50 000
Міське електричне освітлення	40 000
Побудова приміщення для вчительської семінарії та церкви при ній	21 000
Побудова будівлі міського театру	15 404
Побудова будівель двох 4-х класних училищ	10 686
Побудова будівлі окружного суду	8929
Побудова військових обозних сараїв	8412

⁶ ДАВО, ф. 262, оп. 1, спр. 362, арк. 269–269-зв.

⁷ Там само, ф. 262, оп. 1, спр. 21, арк. 20.

⁸ Там само, ф. 320, оп. 1, спр. 982, арк. 296.

⁹ Там само, спр. 1017, арк. 1–4.

¹⁰ Єсюнін С. М. Міста Поділля у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.: монографія. – Хмельницький: Мельник А.А., 2015. – С. 205.

¹¹ ДАВО, ф. 262, оп. 1, спр. 21, арк. 121-зв.

¹² Там само, спр. 23, арк. 241.

Закінчення таблиці 2

Назва статті заборгованості	Розмір (руб.)
Іконостас семінарської церкви та церковне начиння	6532
Спорудження будівлі вчительського інституту	5000
Побудова будівлі електричної станції	4502
Побудова будівлі 2-ї жіночої гімназії	4000
Купівля присадибної ділянки для будівлі думи	3191
Купівля землі під театр	2836
Брукування навколо учительського інституту	2057
Меблі для 2-ї жіночої гімназії	1804
Побудова сараю при міському театрі	1714

Отже, абсолютна більшість витрат була пов'язана із інфраструктурними проектами, в тому числі з армійськими та конфесійними будівельними роботами (≈30% усіх боргів).

У тому ж 1911 р. на Поділлі минало десятиріччя губернаторського управління О. Ейлера, відомого своєю рішучою (з точки зору захисту самодержавства та збереження політичної стабільності) та, разом із тим, досить професійною політикою¹³. Обговорення цього питання стало одним із пунктів порядку денного засідання міської думи Вінниці 25 січня 1911 р., де лунали лише позитивні оцінки діяльності чиновника. «Чи потрібно пояснювати гласним думи, що сталося з нашою Вінницею за це десятиліття, серед яких багато хто носить це звання не одне чотириріччя, адже місто абсолютно не впізнати, так як воно оживилося, розрослося, прикрасилося, збагатилося; досить лише сказати, що річний бюджет міського управління виріс із яких-небудь 60 000 руб. майже до 200 000» – вказувалося у протоколі. Без зайвої скромності чиновники записали, що «Вінниця стала свого роду центром – освітнім (із огляду на відкриття низки навчальних закладів), центром фінансовим (відкриття банків: державного, міського та інших), центром судовим (відкриття окружного

суду) і т.д.; це становище тягне за собою подальше прогресування міста»¹⁴. Розвиток внутрішнього життя, торгівлі, культури і благоустрою (повсюдна бруківка, тополеві бульвари, наявність електричного вуличного освітлення, театр, початок побудови водопроводу тощо), збільшення кількості заводів, зростання вантажоперевезень на залізниці – все це стало можливим завдяки підтримці губернатора О. Ейлера, констатували гласні Вінницької думи. Ці заслуги обумовили доцільність присвоєння йому звання почесного громадянина міста.

Абстрагуючись від значення діяльності О. Ейлера для розвитку українського національного руху, доцільно констатувати наявність раціональної складової у такій оцінці. Однією із її ознак був той факт, що на початку ХХ ст. серед усіх очільників інших українських губерній не було того, хто б затримався так довго в своєму кріслі. Це досить таки вагомий показник, особливо зважаючи на тогочасні перманентні кадрові ротації, у першу чергу в умовах революційних подій 1905–1907 рр. та під час подальшої столипінської реакції.

У 1912 р. міська дума характеризувала темпи росту Вінниці як «американські», що пояснювалося наближенням чисельності населення до 50 тис. осіб, підготовкою запуску електричного трамваю, прокладанням бруківки тощо. Для прикладу, у 1911 р. використовувалася робота двох «агрегатів» центральної електричної станції (загальна потужність 80 кВт), хоча планувалося, що один із них буде постійно залишатися в резерві. Вже тоді актуалізувалася проблема нерівномірного споживання енергії у різні години доби та постала потреба, для її подолання, у придбанні акумуляторної батареї¹⁵. Витрати на цю статтю склали 17 тис. руб.

Повільна реалізація таких масштабних проектів як водогін, електричне освітлення та трамвай була пов'язана із прагненням влади уникнути концесій і забезпечити місто додатковими прибутками. «Ще 17 жовтня 1903 р. ... вінницькому міському управлінню було дозволено влаштування електричних трамваїв та освітлення. По цьому дозволу до цього часу [1911 р.] влаштовано лише електричне освітлення, здійснене

¹³ Скрипник А. Подільський цивільний губернатор О. О. Ейлер (1901–1911) // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. – 2005. – Число 12. – С. 90–104.

¹⁴ ДАВО, ф. 262, оп. 1, спр. 23, арк. 23.

¹⁵ Там само, арк. 47; спр. 24, арк. 154–155.

самим міським управлінням без усіляких концесій і [воно] дає йому безкоштовне вуличне освітлення і ще гарний прибуток; він зумовлений значним попитом на електричну енергію з боку приватних осіб...; із зниженням тарифів на енергію насилу встигає задовольнити потреби у ній; не кажучи вже про житлові приміщення заможних людей і великі магазини, електрику провели до себе навіть люди із найскромнішим достатком, навіть маленькі крамнички; ще більший прибуток очікується від продажу енергії для двигунів різних промислових об'єктів...» – констатувала дума 6 вересня 1911 р.¹⁶

Такий успіх наштовхував владу на думку про прибутковість електричного трамваю, який «не потрібно здавати у концесію та обійтися без усіляких бельгійців», щоб самостійно бути власником і розпорядником цього підприємства. За первинною оцінкою на цю справу планувалося витратити 80 тис. руб., з яких половину оплатити по завершенню робіт, а іншу – по 20 тис. руб. щорічно протягом виконання усіх робіт. Серед інших причин затримок було наведено відсутність досвіду щодо реалізації подібних проектів та тривале вирішення питання про організацію руху земськими мостами через р. Буг.

Однак коли дійшла справа безпосередньо до розрахунків, то «Загальна компанія електрики» розробила кошторис аж на 261 200 руб. Влада спробувала спочатку домовитися про зниження вартості прокладання колій. Після невдачі дума дійшла висновку, що «місту вигідніше зробити шлях самому» і купити метал для колій у синдикату «Продамет». Невтішний результат мали й переговори щодо зменшення вартості інших робіт, яка за кошторисом складала 159 460 руб. Триденне обговорення пропозиції міста знизити цю суму до 120 тис. руб. завершилося згодою компанії зменшити свої вимоги до 145 тис. Натомість Вінницька дума підвищила пропозицію до 125 тис. руб., однак згоди не вдалося дійти. У остаточній постанові такі дії визнавалися правильними, а питання про колії планувалося вирішити «підрядним або господарським способом окремо». На інші потреби управа мала

отримати протягом 3-х років 135 тис. руб.¹⁷ У результаті трамвайний рух у Вінниці було відкрито у 1913 р., а другу лінію запущено в наступному 1914 р.¹⁸

Незважаючи на частково окреслені негативні тенденції, пов'язані із зростанням заборгованості міста, у цей період також спостерігалося подальше збільшення бюджету. Зокрема, у 1915 р. його розмір вперше перевищив півмільйона рублів, із яких на утримання міських будівель та нерухомого майна планувалося витратити 34%, виплату боргів – 21,9%, утримання міської поліції – 8%, благоустрій міста – 7,3%, медицину, санітарію та ветеринарію – 6,9%, на народну освіту – 6,7%, утримання управління та сирітського суду – 5,2%, військова квартирна повинність – 2,4%, утримання пожежної команди – 1,7%, інше – 5,9%¹⁹. Таким чином, у порівнянні із наведеними даними 1911 р., спостерігалася тенденція зростання витрат на утримання нерухомості та чиновницького апарату і, разом із тим, на благоустрій, а також скорочення – на освіту і медицину.

Як відомо фактичному перетворенню Вінниці як найбільшого повітового міста Поділля у адміністративний центр регіону сприяла Перша світова війна. Із початком бойових дій сюди почали поступово переміщуватися губернські установи. Доцільність такого кроку обумовлювалася не лише соціально-економічними факторами, а й військовою доцільністю. Близькість Кам'янець-Подільського до кордону із Австро-Угорщиною несла прямі загрози для функціонування владних інституцій.

Варто констатувати, що цей крок було позитивно сприйнято владою Вінниці та її населенням. У постанові міської думи від 27 травня 1916 р. зазначалося, що «для губернії розташування у Вінниці губернських установ є настільки зручним, що не може бути ніякого порівняння з резиденцією цих установ у Кам'янці-Подільському. Населенню величезної губернії тепер непотрібно їздити у той віддалений куток, де знаходяться кордони Румунії та Австрії, де якісь 18 верств відділяють Кам'янець-Подільський від Галичини та Буковини». В умовах війни, йшлося у документі, «сполучення з Кам'янець-Поділь-

¹⁶ Там само, спр. 23, арк. 149.

¹⁷ Там само, арк. 150–151.

¹⁸ Єсюнін С. М. Вказ. праця. – С. 201–202.

¹⁹ ДАВО, ф. 262, оп. 1, спр. 26, арк. 110–110-зв.

ським було вкрай важким і тепер воно суттєво полегшилося»²⁰. Дійсно, специфіка інфраструктури губернії була такою, що її центр не мав залізничного сполучення, а можливі шляхи від Вінниці до Кам'янця вели через Проскурів, де «потрібно було їхати 100 верств паралельно австрійському кордону» або «через Бессарабію до Дністра», де потрібно було «з небезпекою для життя переїжджати на поромі цю велику і капризну річку, що не завжди навіть можливо» для простих жителів регіону. У протоколах того часу зустрічаємо констатацію того, що Вінниця знаходиться ближче до Києва (207 верст), ніж до Кам'янця-Подільського (255 верст)²¹.

Звісно, умови світової війни деформували процес набуття містом статусу губернського центру у зв'язку із розміщенням у ньому не лише адміністративних установ, а й військових, лазаретів і госпіталів. Тим не менш, позитивні наслідки були більш суттєвими, адже до переїзду «незручностей зазнавала і сама губернська адміністрація, якій нелегко було відвідувати повіти своєї губернії. Розпорядження із Петрограду та Києва – крайові і центру, які стосувалися повітів і міст, йшли до Кам'янця-Подільського через Вінницю-Могилів або через Вінницю-Проскурів повз низку повітів і міст, щоб [потім] повернутися із віддаленого Кам'янця назад до тих міст, яких ці розпорядження стосувалися»²².

Всі перераховані недоліки зникають за умови розташування губернського центру у Вінниці, адже безпосередньо через місто проходив залізничний шлях Київ-Одеса та судноплавна річка Південний Буг. Ще до здійснення такого вимушеного кроку, вигоди від зростання соціально-економічного потенціалу міста стали очевидні й для центральної влади. Зокрема, протягом декількох попередніх років Міністерство юстиції відкрило у місті другий в губернії окружний суд, Міністерство фінансів – друге відділення Державного банку, Св. Синод – прийняв рішення про розподіл на дві частини Подільської єпархії та створення Вінницької єпископської кафедри тощо. Міська дума обґрунтовувала доцільність збереження «столичного» статусу в регіоні навіть історичними чинниками,

які передували утворенню Подільської губернії у складі Російської імперії наприкінці ХVІІІ століття. Стосовно ж початку ХХ ст. висновок був наступним: «Зараз ці два міста [Вінниця та Кам'янець-Подільський] однакові за кількістю населення. У Вінниці формально 55 тисяч, а тепер під час війни рази у півтора більше; різниця між ними лише та, що Вінниця не будучи адміністративним центром, розвивалася самобутньо і встигла обзавестися всіма благами культури та благоустрою – електричним освітленням, трамваями, водопроводом, а після війни розпочнеться побудова каналізації, проект якої нещодавно затверджений Міністерством внутрішніх справ»²³.

Додатковими сприятливими чинниками називалися нижчий рівень смертності, ніж в інших містах регіону (боротьбі із черевним тифом та епідемією холери сприяло проведення водогону з якісною водою), віддаленість від кордону («евакуація губернських міст незрівнянно складніша, ніж невеликих повітових»), наявність у вінницького міського управління досвіду «служити інтересам не стільки місцевим, скільки державним». Саме на основі цих висновків 27 травня 1916 р. місцева дума постановила клопотати про залишення губернських установ у Вінниці²⁴.

Прагнення тутешньої влади зберегти для міста статус адміністративно-територіальної столиці регіону підкріплювалося конкретними діями, спрямованими не лише на соціально-економічний розвиток Вінниці, а й на підтримку навколишніх повітових центрів. Зокрема, позитивною була відповідь на звернення директора чоловічої гімназії м. Летичів про переведення та фінансування цього навчального закладу. Аргументація такого прохання була пов'язана з тим, що «Летичівська гімназія розміщується у надзвичайно незручних будівлях, у яких успішні заняття неможливі. Крім того, дякуючи глухому розташуванню м. Летичева далеко від залізниці, цілковитій невлаштованості міста, відсутності мостових, тротуарів, найпримітивнішого освітлення, відсутності належної кількості квартир для учнів та вчителів, нестачі книг і навчальних

²⁰ Там само, спр. 22, арк. 95.

²¹ Там само, спр. 24, арк. 154.

²² Там само, спр. 22, арк. 95-зв.

²³ Там само, арк. 96.

²⁴ Там само, арк. 96-зв.

посібників... подальше перебування гімназії в означеному місті загрожує для неї такими обставинами, які можуть привести до поступового або навіть раптового закриття гімназії»²⁵.

Позитивне рішення Вінницької міської думи про переміщення до міста гімназії Летичева не було винятковим та обумовленим лише умовами воєнного часу, адже у попередні роки мали місце подібні прецеденти. Зокрема, у 1888 р., саме на прохання тутешньої влади, до Вінниці було переведено реальне училище із Могилева-Подільського, а у 1909 р. – вчительська семінарія із с. Потоки Вінницького повіту, відкрита всього за два роки до того²⁶. У кожному випадку міська дума знаходила/будувала приміщення для закладу освіти та виділяла фінансові дотації з казни²⁷. Ці рішення віддзеркалювали процес росту населення міста та його потреб у кваліфікованих кадрах.

Революційні події 1917–1921 рр., які виявилися несприятливими для новоствореної української влади, з одного боку, загальмували соціально-економічний розвиток Вінниці (як і загалом регіону), а з іншого – зумовили нетривале набуття містом статусу столиці УНР (лютий-

березень 1919 р., травень-червень 1920 р.). У подальшому місто незмінно зберігало значення центру тієї чи іншої адміністративно-територіальної одиниці (Подільської губернії, Вінницького округу, Вінницької області).

Таким чином, діловодна документація місцевих органів управління Вінниці засвідчує переважно позитивні здобутки влади на початку ХХ ст. Варто погодитися з тим, що реальна картина дійсно демонструвала демографічний та економічний ріст міста, намагання думи реалізувати низку інфраструктурних проектів, спрямованих на покращення благоустрою та розвиток комунального господарства. Втім, обмеженість бюджету, необхідність асигнування значних сум на утримання військових гарнізонів, бюрократичного і поліцейського апарату, а також нераціональні витрати на побудову церков стримували цей процес. Вдале географічне розташування, наявність залізничного сполучення та початок Першої світової війни зумовили поступове (і фактичне) перетворення Вінниці із найбільшого повітового міста Подільської губернії на її адміністративно-територіальний та економічний центр.

References

- Dobrzhanskyi, S. (2017). Mista Bukovyny druhoi polovyny XIX – pochatku XX st.: upravlinnia, demohrafiia, infrastruktura. *Local history*. (3–4). [in Ukrainian].
- Skrypnyk, A. (2005). Podilskyi tsyvilnyi hubernator O. O. Eiler (1901–1911). *Special Historical Disciplines: Theory and Methodology*. (12). [in Ukrainian].
- Yesiunin, S.M. (2015). *Mista Podillia u druhii polovyni XIX – na pochatku XX st.: monohrafiia*. Khmelnitskyi: Melnyk A.A. [in Ukrainian].
- Zuziak, T. (2017). Osoblyvosti formuvannia profesiynykh umin i navychok u Vinnytskii uchytsel'skii seminarii. *The Scientific Issues of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University. Series: pedagogy*. (12). [in Ukrainian].

²⁵ ДАВО, ф. 262, оп. 1, спр. 26, арк. 137.

²⁶ Циркуляр по управленію Киевским учебным округом. – 1908. – № 6. – С. 232–233.

²⁷ Щоправда, проблеми із належним забезпеченням житлово-побутових умов педагогів та учнів залишалися досить актуальними, про що пише Т. Зузякна прикладі Вінницької вчительської семінарії (див.: Зузяк Т. Особливості формування професійних умінь і навичок у Вінницькій учительській семінарії // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Педагогіка. – 2017. – № 3. – С. 13–20).